

Абмежавальныя законы – сукупнасць нарматыўных актаў царскай адміністрацыі па абмежаванні маёмасных правоў у сферы землеўладання і землекарыстання насельніцтва Беларусі, Літвы і Правабярэжнай Украіны ў канцы XVIII – пачатку XX стст.

Адработкі – кабальная форма найму сялян са сваімі прыладамі працы і цяглом да памешчыка, або заможнага селяніна за арандаваную зямлю, пазычаныя грошы, хлеб, лясныя матэрыялы, у пагашэнне штрафаў і інш.

Адрэзкі – адрэзкі сялянскіх надзелаў на карысць памешчыкаў, калі памер сялянскага надзела да рэформы 1861 г. быў большы, чым прадугледжвалася вышэйшай нормай.

Адыходніцтва – часовы адыход сялян з вёсак у гарады на прамысловыя прадпрыемствы, сельскагаспадарчыя работы свайго і іншых рэгіёнаў краіны, а таксама за мяжу.

Арэнда – маёмасная пазыка, дагавор, па якім арэндадавец (грамадзянін, прадпрыемства, установа ці арганізацыя) абавязваецца даць арэндатару маёмасць у часовае карыстанне за пэўную плату.

Асадніцтва – насаджэнне ў Заходняй Беларусі польскіх вайсковых і цывільных каланістаў – асаднікаў, якія атрымлівалі надзелы на ільготных умовах, або бясплатна і доўгатэрміновыя крэдыты на абзавядзенне гаспадаркай.

Валока – асноўная зямельная мера і адзінка абкладання сялян павіннасцямі ў ВКЛ. Валока як адзінка вымярэння плошчы ўваходзіла ў сістэму мер ВКЛ, мела 30 маргоў, ці 21,36 га.

Водруб – адасоблены надзел, вылучаны з сельскага абшчыннага землекарыстання ў асобную ўласнасць сялянскай сям’і (пры гэтым сяляне не пераносілі сядзібу).

Ворыўнае земляробства – земляробства, пры якім пры апрацоўцы глебы выкарыстоўвалася рала, саха, альбо плуг.

Вотчынная мануфактура – прадпрыемства мануфактурнага тыпу, якое абслугоўвалася прымусовай працай прыгонных сялян, выкарыстоўвала рамесную тэхніку і было заснавана на кааперацыі і тэхналагічным падзеле працы.

Выкупныя плацэжы – штогадовыя на працягу 1861–1906 гг. пагашэнні сялянамі 1/49 часткі грашовай сумы, якую ўрад заплаціў за выкуп сялянскіх надзелаў у працэсе рэалізацыі рэформы 1861 г.

Вытвараючая (вытворчая) гаспадарка – тып гаспадарання, які забяспечвае патрэбы жыхароў дзякуючы такім заняткам як земляробства і жывёлагадоўля, прыйшла на змену прысвойваючай гаспадарцы.

Гільдыі – аб’яднанні купцоў для абароны сваіх інтарэсаў.

Дамены – асабістыя ўладанні князя, якія застаюцца за ім незалежна ад знаходжання на княжацкім прастоле і з’яўляюцца спадчыннымі.

Дзесяціна – старажытнаруская мера зямельных плошчаў. Як галоўная пазямельная адзінка вымярэнняў уведзена ў Расіі Межавой інструкцыяй 1753 г. у выглядзе казённай дзесяціны, плошча якой устанаўлівалася 1,0925 га ў пераліку ў метрычную сістэму

“Другое выданне прыгоніцтва” – стварэнне ў Вялікім княстве Літоўскім і Каралеўстве Польскім фальварачна-паншчыннай сістэмы гаспадаркі, асновай якой быў фальварак, якое прывяло ў XV – XVI стст. да ўзмацнення прыгоннай залежнасці сялян, юрыдычнага афармлення прыгоннага права у той час, калі ў Заходняй Еўропе афармляліся капіталістычныя адносіны, і залежнае сялянства атрымлівала буржуазныя свабоды. Тэрмін уведзены Ф. Энгельсам.

Імперыялізм – 1) сістэма прамога, ці ўскоснага палітыка-эканамічнага панавання над насельніцтвам і тэрыторыяй чужых краін; 2) палітыка асобных эканамічна развітых дзяржаў, якая ажыццяўляецца рознымі сродкамі (палітычнымі, эканамічнымі, культурнымі, ідэалагічнымі) у адносінах да слабаразвітых краін “трэцяга свету”. Паняцце “імперыялізм” выкарыстоўваецца для абазначэння экспансіянісцкай палітыкі вялікіх еўрапейскіх дзяржаў Вялікабрытаніі, Францыі, Расіі, Германіі, а з 1870-х гг. да Першай сусветнай вайны і ЗША і Японіі.

Індустрыялізацыя – 1) працэс пераўтварэння аграрных краін у індустрыяльныя на базе буйной машынай вытворчасці; 2) сацыялістычная індустрыялізацыя – эканамічная палітыка Камуністычнай партыі і савецкага ўрада ў 1920-1930-я гг., якая мела на мэце стварыць матэрыяльна-тэхнічную базу сацыялізму, заснаваць дзяржаву з магутным эканоміка-вытворчым, навукова-тэхнічным і абарончым патэнцыялам, забяспечыць рост прадукцыйнасці працы, няўхільнае павышэнне дабрабыту працоўных.

Інтэнсіўны шлях развіцця – рост вытворчасці на аснове паляпшэння якасных паказчыкаў, перш за ўсё, за кошт укаранення у вытворчасць дасягненняў навукі і тэхнікі і павышэння прадукцыйнасці працы. Сучасная форма інтэнсіўнага развіцця эканомікі – інавацыйны шлях.

Інфляцыя – абясцэньванне грошай у выніку выпуска іх у абарачэнне без забеспячэння неабходнай колькасцю тавараў; падзенне пакупніцкай здольнасці грошай.

Калектывізацыя – вытворчае каапераванне сялянскіх гаспадарак, якое заключалася ў масавым пераводзе аднаасобных сялянскіх гаспадарак з індывідуальнай сістэмы гаспадарання на калектывную ў час сацыялістычных пераўтварэнняў ў сельскай гаспадарцы з другой паловы 1920-х гг. XV з’езд УКП(б) у снежні 1927 г. прыняў курс на правядзенне суцэльнай калектывізацыі, якая у БССР з 1928 г. праводзілася прымусовымі метадамі. У Заходняй Беларусі, якая ўз’ядналася з БССР у 1939 г., праводзілася напярэдадні і пасля завяршэння Вялікай Айчыннай вайны.

Камандна-адміністрацыйная сістэма (КАС) – мадэль планавай дзяржаўнай эканомікі савецкага перыяду прыкметы якой: адміністрацыйныя метады кіравання; звышжорсткая цэнтралізацыя сістэмы вытворчасці і размеркавання матэрыяльных рэсурсаў; характэрны для даіндустрыяльнай цывілізацыі пазаяканамічны прымус, які ажыццяўляўся на грунце феадальных, рабаўладальніцкіх і надзвычайных метадаў; манапольная ўласнасць камуністычнай і дзяржаўнай наменклатуры на сродкі вытворчасці, на канчатковы вырабляемы прадукт, адчужэнне непасрэдных вытворцаў ад

уласнасці; слабая ўспрымальнасць да навукова-тэхнічнага прагрэсу; пераважна экстэнсіўны тып эканамічнага развіцця; ураўняльны прынцып выплаты зароботнай платы, размеркавання вынікаў працы ў спалучэнні з сістэмай прывілеяў.

Камасацыя – адно з мерапрыемстваў аграрнай рэформы ў II Рэчы Паспалітай (праводзілася з 1925 г.), звядзенне ў адзіны ўчастак палосак надзельнай зямлі – ліквідацыя цераспалосіцы, хутарызацыя. Да 1939 г. на хутары было расселена каля 43 % сялянскіх гаспадарак у Заходняй Беларусі.

Капіталізм – грамадска-эканамічная фармацыя, заснаваная на прыватнай уласнасці на сродкі вытворчасці і эксплуатацыі наёмнай працы капіталам. Асноўныя рысы капіталізму: панаванне таварна-грашовых адносін і прыватнай уласнасці на сродкі вытворчасці; наяўнасць развітога грамадскага падзелу працы; рост аграмаджэння вытворчасці; ператварэнне рабочай сілы ў тавар; эксплуатацыя наёмных рабочых капіталістамі. Капіталізм вызначаецца панаваннем эканамічнага прымусу, у адрозненне ад форм пазаканамічнага прымусу, уласцівых для феадалізма і рабаўладальніцтва.

Лёгкая прамысловасць – вытворчасць тавараў народнага ўжытку.

Ляднае (або падсечна-агнявое) земляробства – адна з прымітыўных старажытных сістэм земляробства лясной зоны, калі на месцы высечанага і спаленага лесу глебу апрацоўвалі бараной-сукаваткай, а попел ужывалі ў якасці ўгнаення.

Магдэбургскае права – феадальнае гарадское права на самакіраванне. Упершыню ўзнікла ў XIII ст. у нямецкім г. Магдэбурге (1188). У Вялікім Княстве Літоўскім першымі гэты права атрымалі Вільня (1387) і Бярэсце (1390).

Мадэрнізацыя – працэс пераходу ад аграрна-рамеснага да індустрыяльнага грамадства.

Манаполія – 1) выключнае права адной асобы, ці групы асоб на што-небудзь, напрыклад, на зямлю, вытворчасць чаго-небудзь, гандаль вызначанымі таварамі, знешні гандаль; 2) капіталістычныя манаполіі (картэлі сіндыкаты, трэсты, канцэрны) – буйныя кампаніі, саюзы, пагадненні, альбо аб'яднанні капіталістаў, якія ўзнікаюць на падставе высокага ўзроўню канцэнтрацыі вытворчасці і капіталу з мэтай пераадолення канкурэнцыі і атрымання звышпрыбыткаў. Манаполіі ў Беларусі ўзніклі на мяжы XIX – XX стст.

Мануфактура – форма арганізацыі вытворчасці, заснаваная на выкарыстанні наёмнай працы і падзеле тэхналагічнага працэсу на шэраг асобных аперацый; прадпрыемства, заснаванае на ручной працы; пераходная форма ад рамеснай вытворчасці да фабрык. Першымі на Беларусі з 10-30 гг. XVIII ст. ўзніклі Налібоцкая і Урэцкая шкляныя мануфактуры. Шырокую вядомасць набылі Слуцкая і Нясвіжская мануфактуры шаўковых паясоў.

Меркантилізм – палітыка нацыянальных дзяржаў, накіраваная на павелічэнне грошай ў казне і дасягненне актыўнага гандлёвага балансу за

кошт развіцця мануфактур і, тым самым, росту экспарту гатовых вырабаў, захопу галоўных шляхоў заморскага гандлю і каланіяльных кампаній.

МТС (машына-трактарная станцыя) – дзяржаўнае сельскагаспадарчае прадпрыемства ў ССРСР, якое забяспечвала тэхнічную і арганізацыйную дапамогу калгасам за натуральную плату. У МТС былі канцэнтраваны асноўныя сродкі вытворчасці і кваліфікаваныя кадры. З пачатку 1933 г. улада ў вёсцы фактычна перайшла да надзвычайных органаў – палітаддзелаў МТС, якія праіснавалі да канца 1934 г. Першая МТС ў БССР ўзнікла ў 1929 г. у Койданаўскім (цяпер Дзяржынскім) раёне. У 1958 г. МТС былі расфармаваны.

Мястэчка – невялікае пасяленне гарадскога тыпу, якое адрознівалася ад вёскі тым, што рамяство і гандаль у ім адыгрывалі важную ролю.

Навукова-тэхнічная рэвалюцыя – карэнныя змены ў вытворчасці, якія адбываюцца ў выніку пераўтварэння навукі ў непасрэдную вытворчую сілу.

Натуральная гаспадарка – феадальная гаспадарка, у якой выраблялася ўсё неабходнае для жыцця і ўжывалася амаль усё, што выраблялася. Прадукцыя не прызначалася для абмену або продажу (акрамя солі і жалеза).

Неалітычная рэвалюцыя – пераход ад эпохі першабытнасці да эпохі першых цывілізацый. Тэрмін уведзены ў 1925 г. Г. Чайлдам. Тэрмін сімвалізуе рэзкія перамены ва ўзаемаадносінах чалавека і прыроды: 1) пераход ад прысвойваючай да вытвараючай формы гаспадаркі; 2) грамадскі падзел працы ў трох формах; 3) вертыкальную дыферэнцыяцыю сваяцкай абшчыны.

“Непахожыя людзі” – сяляне, якія жылі на адным месцы, ім забаранялася пераходзіць ад аднаго гаспадара да другога.

Паншчына – бясплатная прымусовая праца сялян з уласнымі прыладамі працы ў гаспадарцы феадала, адна з формаў феадальнай рэнты.

Парцэляцыя – продаж праз зямельны банк часткі памешчыцкіх і дзяржаўных зямель. Рэалізоўвалася ў II Рэчы Паспалітай у працэсе аграрнай рэформы, пачынаючы з 1925 г.

“Пахожыя людзі” – сяляне, якія мелі права пераходзіць ад аднаго феадала да другога.

Першабытнае грамадства – грамадска-эканамічная фармацыя, якая ахоплівае перыяд ад з’яўлення першых людзей да ўзнікнення класавага грамадства. Паводле археалагічнай перыядызацыі супадае з каменным векам. Для першабытнаабшчыннага ладу характэрны: паступовая біялагічная эвалюцыя чалавека, узаемаабумоўленасць абшчынных, роднасных і эканамічных сувязей паміж людзьмі, калектыўная ўласнасць на сродкі вытворчасці, ураўняльнае размеркаванне сродкаў існавання. Вытворчыя адносіны, характэрныя для першабытнаабшчыннага ладу, захоўваліся на тэрыторыі Беларусі ў бронзавым, і нават у жалезным веку.

Пралетарыят – клас вольнанаёмных рабочых, якія былі пазбаўлены ўласнасці на сродкі вытворчасці.

Прамысловы пераварот – сукупнась эканамічных, сацыяльных і палітычных зрухаў, азнаменаваўшых пераход ад мануфактурнай стадыі капіталізму да фабрычнай сістэмы вытворчасці, заснаванай на машынай тэхніцы. У выніку гэтых зрухаў капіталістычны спосаб вытворчасці атрымаў адпавядаючы яго характару тэхнічны базіс і зацвердзіўся як фармацыя.

Прыватызацыя – раздзяражаўляючае, перадача аб’ектаў гаспадарання з дзяржаўнай уласнасці ў прыватную

Прысвойваючая (або спажывецкая) гаспадарка – тып гаспадарання эпохі палеаліту, мезаліту і ранняга неаліту, аснову якога складалі збіральніцтва, паляўнічы промысел і рыбалоўства.

Прышчэпаўшчына – абвінавачванне партыўным кіраўніцтвам КП(б)Б ў нацыянал-дэмакратызме, так званым “правым ўхіле” у партыі і дзяржаве, контррэвалюцыйнай антыкалгаснай дзейнасці ў галіне сельскай гаспадаркі. Народны камісар земляробства БССР з 1921 да 1929 г. Дз.Ф. Прышчэпаў склаў “Пяцігадовы перспектыўны план развіцця лясной і сельскай гаспадаркі БССР на 1925–1929 гады”, які прадугледжваў стварэнне хутароў і дробных пасёлкаў па тыпу водрубаў.

“Рэвалюцыя цэн” – рэзкая змена суадносін цэн на высакародныя металы і тавары. Была выклікана наплывам каштоўных металаў у Еўропу (золата і серабра). За стагоддзе колькасць каштоўных металаў павялічылася амаль у тры разы. Пры гэтым золата і серабро былі атрыманы ў калоніях на аснове прымусовай, бясплатнай працы абарыгенаў. Таму грошы з высакародных металаў значна патаннелі, а цэны на тавары адпаведным чынам узраслі.

Санацыя – рэакцыйны палітычны і эканамічны рэжым, які быў уведзены польскім ўрадам пад кіраўніцтвам Юзефа Пілсудскага на тэрыторыі Заходняй Беларусі з 1926 г. з мэтай перашкодзіць распаўсюджванню камуністычнай ідэалогіі.

Саслоўя – грамадская група людзей, якая мае аднолькавае прававое становішча і, як правіла, перадае свае правы і абавязкі па спадчыне. У сярэднявечным грамадстве ВКЛ вылучыліся саслоўя: шляхта, духавенства, мяшчане, сяляне.

Сацыяльна-арыентаваная рыначная эканоміка – эканамічная мадэль, якая спалучае перавагі рыначнай канкурэнцыі і эфектыўнай сістэмы абароны інтарэсаў, ідэі рыначнага самарэгулявання і дзяржаўнага кіравання.

Сацыяльна-эканамічная фармацыя (або грамадска-эканамічная фармацыя) – стадыя грамадскай эвалюцыі, ступень развіцця вытворчых сіл грамадства і адпаведны ёй гістарычны тып эканамічных адносін, спосаб вытворчасці. У адпаведнасці з фармацыйным падыходам да разгляду гістарычнага працэсу, які быў выкладзены нямецкім вучоным Карлам Марксам ў даследаванні “Капітал”, вылучаецца 5 асноўных фармацый – першабытная, рабаўладальніцкая, феадальная, капіталістычная, камуністычная.

Староства – дзяржаўныя землі, якія даваліся феадалу за службу ў часовае ўладанне.

Стаханаўскі рух – новы этап сацыялістычнага спаборніцтва ў час 2-й пяцігодкі ў СССР, накіраваны на рацыяналізацыю працы, перавыкананне ўсталяваных нормаў вытворчасці, планавых паказчыкаў. Назва паходзіць ад імя шахцера Аляксея Стаханава, які ў 1935 г. за смену здабыў вугля ў 14 разоў звыш нормы.

Фальварак – від феадальнага зямельнага ўладання ў ВКЛ і Рэчы Паспалітай: двор феадала з комплексам будынкаў і угоддзяў, заснаваны на працы залежных сялян. Вытворчасць сельскагаспадарчай прадукцыі ў фальварку арыентавана на проаж.

Федалізм – грамадска-эканамічная фармацыя, якая прыходзіць на змену рабаўладальніцкаму, ці першабытнаабшчыннаму ладу і папярэднічае капіталізму. Асноўная эканамічная сутнасць федалізму – прысваенне феадаламі дадатковага прадукту шляхам эксплуатацыі сялян на аснове манапольнай уласнасці на зямлю і няпоўнай уласнасці на непасрэдных вытворцаў.

Феадальная рэнта – эканамічная форма рэалізацыі ўласнасці феадала на зямлю і сродак пазаэканамічнага прымусу. Інакш кажучы, – гэта частка дадатковага прадукту залежных сялян, якая прысвойваецца землеўладальнікам. Вядома тры формы феадальнай рэнты: адпрацовачная (паншчына), прадуктовая (натуральны аброк), грашовая (на Беларусі называлася чыншам).

Федалы – землеўладальнікі, якія эксплуатауюць залежных сялян (магнаты, шляхта, царква).

Харчпадатак – харчовы падатак, быў уведзены ў РСФСР і БССР у 1921 г. замест харчовай развёрсткі. Абвешчаўся загадзя, збіраўся ў натуральным выглядзе, азнаменаваў пачатак новай эканамічнай палітыкі. Існаваў да ўвядзення адзінага сельскагаспадарчага падатку ў 1923 г.

Харчразвёрстка – рэквізіцыя большавіцкай уладай лішкаў хлеба ў насельніцтва для пакрыцця выдаткаў на армію і ўтрыманне рабочых.

Хутар – адасоблены участка зямлі, які сяляне замацоўвалі ў асабістую ўласнасць і куды пераносілі сваю сядзібу.

Цераспалосіца – раз'яднанасць і раздробненасць сялянскага надзелу на некалькі адасобленых частак.

Цэхавая арганізацыя рамяства – сістэма аб'яднання рамеснікаў адной прафесіі ў феадальных гарадах, накіраваная супраць какурэнцыі з боку рамеснікаў, якія не былі членамі цэха (партачы) і на рэгламентацыю вытворчасці (абмежаванне колькасці прадукцыі, цэн на яе і на сыравіну) ва ўмовах невысокай ступені развіцця таварна-грашовых адносін

Цэхі – аб'яднанні гарадскіх рамеснікаў адной альбо некалькіх спецыяльнасцяў. У Гродне цэхі называліся сотнямі, у Магілёве – староствамі, у Полацку і Мінску – братствамі.

Цяжкая прамысловасць – група галін вытворчасці сродкаў вытворчасці.

Чынш – грашовы аброк, які плацілі сяляне за карыстанне зямлёй, адна з формаў феадальнай рэнты.

Эканамічны ўклад – галіна гаспадаркі (эканомікі), уласцівая грамадству на пэўным этапе яго існавання. Эканамічны (гаспадарчы) уклад уяўляе сабой тып адносін паміж людзьмі, які мае ў сваёй аснове тую, ці іншую форму ўласнасці.

Эканоміі – феадальныя зямельныя ўладанні ў Рэчы Паспалітай, выдзеленыя ў канцы XVIII ст. з дзяржаўных земляў для задавальнення патрэб караля і прыдворнай казны. Мелі ўласнае адміністрацыйна-гаспадарчае кіраванне.

Экстэнсіўны шлях развіцця эканомікі – шлях развіцця эканомікі, пры якім рост колькасці выпускаемай прадукцыі дасягаецца за кошт будаўніцтва новых прадпрыемстваў, павялічэння колькасці працуючых і за кошт росту капіталаўкладанняў у народную гаспадарку.